शेळीपालन कसे करावे ?

1. हे कोण सुरू करू शकते?
2. सुरू करण्याची कारणे
3. तुमच्यासाठी कोणती प्रजाति चांगली आहे?
4. प्रजोत्पादन प्रबंधन
5. लसीकरण
6. शेळ्यांसाठी गोठा (मेषगृहे)
7. संगोपनाच्या पध्दती
8. शेळ्यांचा विमा
9. भारतामध्ये शेळ्यांचे फार्म

शेळीला भारतात 'गरीबाची गाय' म्हणतात आणि कोरड्या जमिनीवर शेती करणायांसाठी हा एक फार महत्वाचा घटक आहे. किरकोळ किंवा चढउतार असलेल्या पृष्ठभागाच्या जमिनी ह्या गाय किंवा इतर प्रकारच्या जनावरांसाठी चांगल्या नसतील, पण शेळी हा उत्तम पर्याय आहे. फार थोडी गुंतवणूक करून शेळी पालन हा किरकोळ आणि लहान शेतकÚयांसाठी एक फायदेशीर उद्यम ठरू शकतो.

हे कोण सुरू करू शकते?

लघु आणि मध्यम शेतकरी

ज्यांच्याकडे जमीन नाही असे श्रमिक

सामान्य कुरणांची उपलब्धता

सुरू करण्याची कारणे

कमी भांडवल निवेश आणि लवकर प्राप्ती होणे

साधे आणि लहान शेड पुरेसे आहे

स्टॉल (एका जनावरास बांधण्याची जागा) फेड स्थितीत ठेवल्यास नफा देणारे

शेळ्यांचा उच्च प्रजोत्पादन दर

वर्षभराचे काम

चर्बी नसलेले मांस आणि कमी वसा असलेले व सर्व लोकांना आवडणारे

केव्हां ही विकून पैसे मिळविता येतात

तुमच्यासाठी कोणती प्रजाति चांगली आहे?

जमनापरी

चांगली उंची असलेले जनावर

प्रौढ जमनापरीमध्ये चांगले सुबक बाकदार रोमन नाक आणि किमान 12 इंच लांबीचे हेलकावे घेणारे कान

बोकडाचे वजन सुमारे 65 ते 85 किलोग्राम असते व शेळ्यांचे वजन 45 ते 60 किलोग्राम असते

प्रत्येक विण्याच्या वेळी एकच करडू

सहा महिन्यांच्या करड्याचे वजन सुमारे 15 किलोग्राम असते

दर रोज किमान 2-2.5 लिटर दुधाचे उत्पादन

तेलीचेरी

शेळ्यांचा रंग पांढरा, भुरा किंवा काळा असतो

एका विण्यात 2-3 करडी

बोकडाचे वजन सुमारे 40 ते 50 किलोग्राम असते व शेळ्यांचे वजन 30 किलोग्राम असते

बोअर

संपूर्ण विश्वभरात मांसाकरीता पाळतात

वाढीचा दर तीव्र आहे

बोकडाचे वजन सुमारे 110 ते 135 किलोग्राम असते व शेळ्यांचे वजन 90 ते 100 किलोग्राम असते

90 दिवसांच्या करड्याचे वजन 20-30 किलोग्राम असते

आहार प्रबंधन

चरण्याच्या जोडीला घन आहार दिल्यास उच्चतम वाढ दर मिळतो

प्रोटीनयुक्त हिरवा चारा जसे अकेसिया, ल्यूसर्न आणि कसावा तसेच आहारात नायट्रोजन स्त्रोत असणे महत्वपूर्ण आहे.

शेतकरी शेताच्या कडेने अगाथी, सबाबुल आणि ग्लॅरिसिडियाची झाडे लावू शकतात आणि हिरवा चारा म्हणून देऊ शकतात.

एक एकराच्या जमिनीच्या क्षेत्रात उगविलेली झाडे आणि चारा 15 ते 30 शेळ्यांना पोसण्यासाठी पुरेसा आहे.

घन आहार खाली दिल्याप्रमाणे तयार करता येऊ शकतो:

घटक	करड्याचा आहार	वृध्दि आहार	स्तनपान देणाऱ्या शेळीचा आहार	गर्भारशेळीचा आहार
ज्वारी	37	15	52	35
डाळी	15	37	---	---
तेलवड्या	25	10	8	20
गवताचा भुसा	20	35	37	42
खनिज मिश्रण	2.5	2	2	2
सामान्य मीठ	0.5	1	1	1
एकूण	100	100	100	100

करड्यांना पहिल्या 10 आठवड्यांत 50-100 ग्राम घन/सांद्रित आहार द्यायला पाहिजे.

वाढत्या वयाच्या करड्यांना 3-10 महिन्यांपर्यंत दररोज 100-150 ग्राम घन/सांद्रित आहार देण्यात आला पाहिजे.

गाभण असलेल्या शेळीला दररोज 200 ग्राम घन/सांद्रित आहार देण्यात आला पाहिजे.

1 लिटर दूध देणाऱ्या दुधारू शेळ्यांना दररोज 300 ग्राम घन/सांद्रित आहार देण्यात आला पाहिजे.

शेळ्यांच्या स्टॉलमध्ये उत्तम प्रकारच्या तांब्याने युक्त (950-1250 पीपीएम) असलेले मिनरल ब्लॉक्स पुरविण्यात यायला हवे.

प्रजोत्पादन प्रबंधन

लाभदायक शेळी पालनासाठी 2 वर्षांमध्ये शेळीने 3 वेळा व्यायला (किडिंग) हवे.
तीव्र वाढीच्या व मोठ्या आकाराच्या शेळ्यांचा वापर प्रजोत्पादनासाठी करावा.
प्रजोत्पादनासाठी एक वर्ष वयाच्या मादीचा उपयोग करावा.
मादींनी एका किडिंग नंतर 3 महिन्यांतच पुन्हां गर्भ धारण केल्यासच 2 वर्षांत 3 वेळा प्रजोत्पादन होऊ शकते.
शेळ्या सुमारे 18 ते 21 दिवसांच्या अंतराने माजावर येतात आणि ही अवस्था 24-72 तास टिकते.
माद्या माजावर आल्यावर काहीतरी दुखत असल्यासारखे जोराने ओरडतात. माजावर आल्याचे आणखी एक लक्षण म्हणजे शेपटी जोर-जोराने इकडे-तिकडे हलविणे. त्याच्या जोडीला, त्यांचे बाह्य जननेंद्रिय थोडे-से सुजल्यासारखे आणि योनिमार्गातील स्त्रावामुळे ओले व घाणेरडे दिसते. त्यांची भूक मंदावते आणि मूत्रत्यागाची वारंवारता वाढते.
माजावर आलेली मादी स्वत: नर असल्यासारखी इतर मादीच्या अंगावर चढण्याचा प्रयत्न करते किंवा इतर मादीस अंगावर चढू देते.
माजावर येण्याची लक्षणे सुरू झाल्यावर 12 ते 18 तासांच्या काळांत मादीचा समागम घडविण्यात येतो.
काही माद्यांमध्ये माज 2-3 दिवस टिकतो. त्यामुळे त्यांचा समागम पुन्हां दुसऱ्या दिवशी घडवायला हवा.
गर्भावस्था काळ सुमारे 145 ते 150 दिवसांचा असतो, पण एक आठवडा पुढे-मागे होऊ शकतो. आधीच तयार राहिलेले बरे.
कृमि नष्ट करणे (पोटातील जंत नष्ट करणे)
समागमाच्या आधी माद्यांचे डीवर्मिंग करून पोटातील कृमि नष्ट करायला पाहिजे. ज्या शेळ्यांना जंत असतील त्या कमकुवत आणि संथ असतात.
करड्यांचे डीवर्मिंग ते एक महिन्याचे झाल्यावर करावे. कृमि किंवा जंतांचे जीवनचक्र तीन आठवड्यांचे असते, म्हणून करडी दोन महिन्यांची झाल्यावर पुन्हा एकदा डीवर्मिंग करण्याची शिफारस केलेली आहे.
विण्यापूर्वी 2 ते 3 आठवडे गाभण माद्यांचे डीवर्मिंग करण्यात यायला हवे.
गर्भारपणाच्या आरंभिक काळात (2 ते 3 महिने) गर्भपात होवू नये म्हणून माद्यांचे डीवर्मिंग करू नये.

लसीकरण

करड्यांना एन्टरोटॉक्सिमिया आणि धनुर्वाताच्या लसीकरणाचा प्रथम डोज 8 महिन्यांच्या वयात आणि पुन्हां 12

आठवड्याची झाल्यावर द्यावा.

माद्यांना एन्टरोटॉक्सिमिया आणि धनुर्वाताच्या लसीकरणाचा डोज समागम काळाच्या 4 ते 6 आठवडे आधी आणि विण्याच्या 4 ते 6 आठवडे आधी द्यावा.

नरांना वर्षातून एकदा एन्टरोटॉक्सिमिया आणि धनुर्वाताच्या लसीकरणाचा डोज द्यावा.

शेळ्यांसाठी गोठा (मेषगृहे)

1.डीप लिटर सिस्टम (जनावरांसाठी तृण शय्या)

लहानसा कळप ठेवण्यासाठी पुरेशा आकाराचे शेड ज्यांमध्ये चांगले वातायन (Cross ventilation) असावे.

लिटरची (गवताच्या गादीची) उंची कमीत कमी 6 सें.मी. असावी.

लिटर तयार करण्यासाठी लाकडाचा भुगा, धान्याचा भुसा आणि शेंगांच्या सालपटांचा वापर करावा.

लिटरला थोड्या दिवसांनी वरखाली आलट-पालट करीत राहावे ज्याने घाण वास येत नाही.

दर दोन आठवड्यांनी लिटर सामग्री बदलावी.

प्रत्येक शेळीला सुमारे 15 चौरस फुट जागा हवी असते.

बाह्य-परान्नपुष्ट उपद्रव कमी होईल ह्याबाबत काळजी घेण्यात यायला हवी.

एक प्रौढ शेळी एका वर्षांत सुमारे एक टन खत टाकते.

2. रेझ्ड प्लॅटफॉर्म सिस्टम (उंचीवर असलेला मंच)

जमिनीपासून 3 ते 4 फुटांवर लाकडी तख्त किंवा तारांची जाळी यांचा वापर ह्या पध्दतीत केला जातो.

ह्या पध्दतीत बाह्य-परान्नपुष्ट उपद्रव पुष्कळ कमी होण्याची शक्यता असते.

संगोपनाच्या पध्दती

सेमी इंटेन्सिव्ह सिस्टम (अर्ध-गहन पध्दती)

कमी कुरणे असतील अशा जागा, शेळ्यांना मुबलक हिरवा चारा देणे शक्य असेल आणि चरल्या नंतर घन आहार देता येईल.

इंटेन्सिव्ह सिस्टम

शेडमध्ये शेळ्यांना हिरवा चारा आणि घन आहार देण्यात येतो.

कुरणात चारणे नाही.

शेळ्यांसाठी गोठा (किंवा आश्रयस्थाने) डीप लिटर किंवा रेइज्ड प्लॅटफॉर्म सिस्टमची असावीत.

शेळ्यांचा विमा

4 महिने वयापासून शेळ्यांचा विमा जनरल इन्शुअरन्स कंपनीज् मार्फत काढला जाऊ शकतो.

अपघात किंवा रोगामुळे शेळीला मरण आल्यास विम्याचा दावा केला जाऊ शकतो.

भारतामध्ये शेळ्यांचे फार्म

नादूर शेळी फार्म

शिवाजी पार्क शेळी फार्म

महाराष्ट्रातील शेळ्याच्या जाती

1. उस्मानाबादी शेळी
2. संगमनेरी शेळी
3. सुरती (खानदेशी/ निवानी)
4. कोकण कन्याल

उस्मानाबादी शेळी

शारिरीक गुणधर्म :
रंग : प्रामुख्याने काळा

कान : लोंबकळणारे

शिंगे : मागे वळलेली

कपाळ : बर्हिवक्र

उंची : ६५ ते ७० सें.मी.

छाती : ६५ ते ७०सें. मी.

लांबी : ६० ते ६५ सें.मी.
वजने :
जन्मतः वजन : २.५ किलो

पूर्ण वाढ झालेल्या शेळीचे वजन. : ३० ते ३५ किलो
पूर्ण वाढ झालेल्या बोकडाचे वजन : ४५ ते ५० किलो
पैदाशीचे गुणवैशिष्टये :
वयात येण्याचा काळ : ७ ते ८ महिने

प्रथम गाभण राहतांनाचे वय : ८ ते ९ महिने

प्रथम विण्याचे वय : १३ ते १४ महिने

दोन वितामधील अंतर : ८ ते ९ महिने

नर-मादी करडांचे जन्माचे प्रमाण. : १ : १

ऋतुचक्र (पुन्हा माजावर येण्याचा काळ) : २० ते २१ दिवस

संगमनेरी शेळी

शारिरीक गुणधर्म :

रंग - संगमनेरी शेळयामध्ये पांढरा (६६%) पांढरट तांबडा आणि तांबडा (१६%) रंग आढळतो.

नाक - तांबडे, काळा रंग आढळतो.

पाय - काळे, तांबडा रंग आढळतो.

शिंग - अंदाजे ८ ते१२% शेळया हया बिनशिंगी (भुंडया) आढळतात, उर्वरित शेळयांमध्ये शिंगे आढळतात. शिंगाचा आकार, सरळ, मागे वळलेली आढळतात.

कान - कान प्रामुख्याने लोंबकळणारे परंतु काही शेळयामध्ये उभे किंवा समांतर आढळतात.

कपाळ - प्रामुख्याने बर्हिवक्र आणि सपाट.

दाढी- संगमनेरी शेळयांमध्ये अगदी तुरळक प्रमाणात दाढी आढळते.

शेपटी - शेपटी बाकदार आणि सरासरी लांबी १८.४६+०.२५ सेमी आढळते.

स्तन - गोलाकार (४२%), वाडग्यासारखे (२५%), लोंबकळणारे (२२%) आढळतात. स्तनाग्रे गोलाकार आणि टोकदार आढळतात.

वजने :

वय	नर	मादी
अ) जन्मतः	२.४३+०.११	२.०८ ०.०९२
ब) ३ महिने	९.२० ०.३५	८.७२ ०.२८
क) ६ महिने	१६.२४ ०.९८	१३.८६ ०.२९
ड) १ वर्ष	२३.७२ ०.७१	२४.२१ ०३७

पैदाशीचे गुणवैशिष्टये :

वयात येणे (दिवस)- २४५.१९+७.४२

प्रथम माजावर येण्याचे वय (दिवस)- २४८.२३ १३.५६

प्रथम गाभण जाण्याचे वय (दिवस)-२८७.०९ १०.१६

प्रथम विताचे वय (दिवस) - ४३२.१८ १२.७७

माजाचा कालावधी (तास) - ४१.७३ ०.८०

दोन माजांमधील अंतर- २३.८८ ०.४४

दोन वेतांमधील अंतर (दिवस)-२३.८८ ३.५७

जन्मणा-या करडांची टक्केवारी-१.६२ ०.०४९

जन्मणा-या करडांची टक्केवारी १. एक- ४२.२५% २. जुळे- ५४.२३% ३. तिळे- २.८१% ४. चार- ०.७०%
दूध- ८० लिटर्स दूध उत्पादन ९० दिवसाच्या वेतामध्ये आढळते.

सुरती (खानदेशी/ निवानी)

सुरती (खानदेशी/ निवानी)
शारिरीक गुणधर्म :
रंगः पांढरा

कानः लांबट आणि रुंद

कासः चांगली मोठी

दुध उत्पादन : दररोज एक ते दिड केलो आणि एका विताच्या हंगामात एकूण १२० ते १५० किलो

वास्तव्य : गुजरातमध्ये आणि धुळे ,जळगांव जिल्ह्यांमध्ये

वजने :
जन्मतः वजन : २.५ किलो

पूर्ण वाढ झालेल्या शेळीचे वजन. : २५ ते ३०किलो

पैदाशीचे गुणवैशिष्टये :

कोकण कन्याल

स्थान :कन्याल जातीच्या शेळ्या ह्या कोकणातील(मुंबई विभाग) समुद्ग किनारी असलेल्या सिंधुदुर्ग जिल्ह्यामध्ये आढळतात. सिंधुदूर्ग जिल्ह्यातील कुडाळ, सावंतवाडी, दोडामार्ग, लिल्हा म्हणून ह्या प्रसिध्द आहे. आणि त्या भौगोलिक हवामानामध्ये ह्या शेळ्या वाढतात हे त्यांचे खास वैशिष्ट्ये आहे. कोकण कन्याल शेळी हे कोकणाचे भुषण आहे. कोकण कन्याल शेळीची वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाण

शारिरीक गुणधर्म :
रंगः- वरच्या जबड्यावर पांढरा रंगचे पट्टे आढळतात.
पायः- लांब, पायावर काळा पांढरा रंग आढळतो. पाय लांब आणि मजबूत असल्यामुळे शेळ्या चारा खाण्यासाठी टेकड्यावर चढू शकतात.
कातडीः- कातडी मुलायम आणि गुळगुळीत असल्यामुळे शरीरावर पडणा-या पावसाच्या पाण्याचा चटकन निचरा होतो. शरीरावर छोटे केस आढळतात.
डोक :- नाकापासून कानापर्यंत दोन्ही बाजूस पांढरे पट्टे आढळून येतात.

कपाळः- काळ्या रंगाचे, चपटे आणि रुंद असते.

कान्:- काळा रंग आणि पांढ-या रंगाच्या कडा, चपटे लांब आणि लोंबणारे असतात.

शिंगेः- टोकदार, सरळ आणि मागे वळलेली आढळतात.

नाकः- स्वच्छ आणि रुंद आढळतात.

वजने :

जन्मतः वजन १.७६ ते २.१९ सरासरी १.१९ कि.

लिंग	शारीरीक वजन (कि)	उंची (सेमी)	छातीचा घेर (सेमी)	लांबी (सेमी)
बोकड	५२.५७	८३.००	९०.००	८४.००
शेळी	३२.८३	६८.६	७४.००	७१.००

पैदाशीचे गुणवैशिष्टये :

ह्या शेळ्या नियमित आणि वर्षभर माजावर येतात. जुळ्याचे प्रमाण ६६% आढळते उन्हाळ्यामध्ये विणा-या शेळ्यामध्ये जुळ्याचे प्रमाण जास्त आढळते.

माहिती संकलक : अतुल पगार

स्त्रोत : https://ahd.maharashtra.gov.in

महाराष्ट्र राज्यातील शेळी मेंढीपालन व्यवसाय

1. महाराष्ट्रातील शेळया-मेंढयांची संख्या:-
2. महाराष्ट्रातील शेळी-मेंढी पालन व्यवसाय :-
3. महाराष्ट्र राज्यातील वधगृहे
4. शेळया-मेंढयापासून मिळणा-या मांसाची निर्यात:-
5. राज्यातील लोकरीचे प्रमुख बाजार खालीलप्रमाणे
6. शेळीपासून मिळणा-या दुधाचे उत्पादन:-
7. महाराष्ट्र राज्यातील शेळया-मेढयांचे प्रमुख बाजार
8. बाजार गावांचे नाव
9. राज्यातील शेळी-मेंढी पालन करणा-या सहकारी संस्था:-

राज्यात शेळी-मेंढीपालन व्यवसाय हा शेतीला पुरक व्यवसाय म्हणून किफायतशीर ठरलेला आहे.पशुपालन व्यवसाय हा राज्याच्या अर्थव्यवस्थेतील एक महत्वाचा भाग आहे कारण राज्यातील ७० टक्के लोकसंख्या उपजीविकेसाठी शेतीवर अवलंबून आहे. शेळी-मेंढीपालन व्यवसाय दुष्काळी व निमदुष्काळी भागात मेंढपाळांकडून विशेषत: धनगर समाजाकडून केला जातो. शेळयांपासून मांस, दुध, कातडी, लेंडीखत आणि याबरोबरच मेंढयापासून लोकर उत्पादन मिळते.

हा व्यवसाय अत्यंत कष्टमय असुन मेंढपाळ ऊन, वारा, पाऊस यांचा विचार न करता आणि सर्व सुखसोयी न उपभोगता दिवस रात्र मेंढयांच्या कळपात राहून हा व्यवसाय करतात.अतिपाऊस, रोगराई यामुळे हजारो मेंढया मृत्युमुखी पडतात. हा व्यवसाय परंपरागत पध्दतीने केला जात असल्यामुळे मेंढपाळ विमा वैगेरे उतरवित नाहीत. मेंढपाळांच्या मुलांना शिक्षणापासुन वंचित रहावे लागते. वाढते शहरीकरण व दिवसेंदिवस कमी होत जाणारी गायरान क्षेत्रे त्यामुळे हा व्यवसाय पुढे टिकून राहणे कठीण झाले आहे. महाराष्ट्र राज्यात लोकरीची कुठलीही संघटित बाजारपेठ नाही.

महाराष्ट्रातील शेळया-मेंढयांची संख्या:-

अ.क्र.	विभाग	मेंढयांची संख्या	लोकर उत्पादन (मे.टन) सन २००८-२००९	शेळयांची संख्या	दुध उत्पादन सन २००८-२००९
१	मुंबई (कोकण)	३१२६	१२.९५९	३५२११२	१०.१८६
२	नाशिक	१३७७३७६	५६६.२२५	३१७३५५५	७७.६९२
३	पुणे	१६२६९७६	७७७.११२	२३६९०३७	६३.७७८
४	औरंगाबाद	२३५५०९	१५८.३९२	११८५१६५	४६.७९५
५	लातुर	१६५९१०	८१.५०८	९१९३९५	१९.७९५
६	अमरावती	१९८५४४	७४.२९८	१४४०८१०	३९.१६३

७	नागपूर	६९८९०	३६.७७३	१५४११०७	२०.२६९
		३२५७५६२	१७०७.२८७	१०९८११८१	२७७.२५०

महाराष्ट्रातील शेळी-मेंढी पालन व्यवसाय :-

राज्यातील मेषपालन व्यवसाय जवळपास एक लाख कुटुंबांकडून केला जातो, तर ९५ टक्के खेडयामध्ये ४८ लाख कुटुंबाकडून शेळीपालन केले जाते.

महाराष्ट्रातील मांसाचे उत्पादन:-

महाराष्ट्र राज्याच्या सांख्यिकी विभागाच्या माहितीनुसार सन २००८-२००९ मध्ये शेळया-मेंढयापासून मिळणा-या मांसाचे उत्पादन हे एकूण मांस उत्पादनाच्या ३४.५२ टक्के (मेंढी ११.३४ टक्के आणि शेळी २३.१८ टक्के) आहे. यामध्ये महाराष्ट्रात शेळया-मेंढयापासून मिळणारे सरासरी उत्पादन हे ११ कि.ग्रॅ एवढे आहे.

महाराष्ट्र राज्यातील सन २००८-२००९ मधील मांस उत्पादनाचा तक्ता खालिलप्रामाणे आहे.

अ.क्र.	प्रकार	कत्तल केलेल्या प्राण्यांची संख्या	सरासरी मांस उत्पादन/ प्राणी	एकूण मांस उत्पादन	टक्केवारी
१	बैल	५११.४२१	१२६.२२३	६४.५५३	२५.२१
२	म्हशी	७०३.११५	१३८.७३८	९७.५४९	३८.१०
३	मेंढया	२४६६.१८३	११.७७२	२९.०३३	११.३४
४	शेळया	५११२.८३८	११.६११	५९.३६६	२३.१८
५	वराह	२१८.४०४	२५.२७४	५.५२०	२.१५

महाराष्ट्र राज्यातील वधगृहे

अ.क्र.	जिल्हा	वधगृहाची संख्या	अ.क	जिल्हा	वधगृहाची संख्या
१	बृहन्मुंबई	१	१७	बीड	११
२	ठाणे	३	१८	औरंगाबाद	११
३	रायगड	१	१९	जालना	५
४	सिंधुदुर्ग	२	२०	बुलढाणा	४७
५	नाशिक	१०	२१	परभणी	६
६	धुळे	४	२२	नांदेड	१७
७	नंदुरबार	५	२३	हिंगोली	११

८	जळगांव	१९	२४	अकोला	२८
९	अहमदनगर	७	२५	वाशिम	१४
१०	पुणे	८	२६	अमरावती	२६
११	सातारा	१२	२७	यवतमाळ	३०
१२	सांगली	२	२८	वर्धा	६
१३	कोल्हापूर	१३	२९	नागपूर	१४
१४	सोलापूर	४	३०	भंडारा	१
१५	लातूर	६	३१	गडचिरोली	३
१६	उस्मानाबाद	४	३२	चंद्रपूर	७
				एकूण	३३८

शेळया-मेंढयापासून मिळणा-या मांसाची निर्यात:-

जगातील सन २००७ मध्ये मेंढयापासून मिळणा-या मासांचे उत्पादन ८.८९ दशलक्ष टन तर शेळयापासून मिळणा-या मांसाचे उत्पादन ५.१४ दशलक्ष टन होते. भारताचा शेळयांपासून मिळणा-या मांसाच्या उत्पादनामध्ये दुसरा तर मेंढयांपासून मिळणा-या मांसाच्या उत्पादनामध्ये सातवा क्रमांक लागतो. सन २००६-२००७ मध्ये शेळया-मेंढयाच्या मांसाचे निर्यात शुल्क ६५.८७ कोटी होते. हे आता सन २००७-०८ मध्ये वाढून १३४.१० कोटी एवढे झालेले आहे.

लोकर उत्पादन:-

राज्यातील लोकर प्रामुख्याने काळी-पांढरी-मिश्र रंगाची आहे. लोकर कातरणी ही वर्षातून दोनदा केली जाते. पहिली जून-जुलैमध्ये तर दुसरी ही साधारणत: त्यानंतर सहा महिन्यानंतर केली जाते. महाराष्ट्र राज्यातील मेंढयांपासून सरासरी ५८५ ग्रॅम एवढी लोकर उत्पादित होते. सन २००८-०९ मधील राज्याचे लोकरीचे उत्पादन १७०७ मेंटन एवढे होते.

राज्यात एकूण उत्पादित होणा-या लोकरीपैकी २० टक्के लोकर घोंगडया व जेन उत्पादनाची वापरली जाते तर उर्वरित ८० टक्के लोकर उत्तरेकडील राज्यातील हरियाणा, पंजाब येथील व्यापारी, मिल मालक लष्करासाठी लागणा-या बरॅक ब्लँकेटच्या उत्पादनासाठी खरेदी करतात.

राज्यातील लोकरीचे प्रमुख बाजार खालीलप्रमाणे

अ.क्र.	बाजाराचे नांव	जिल्हा	अ.क्र.	बाजाराचे नांव	जिल्हा
१	लोणंद	सातारा	१५	पारनेर	अहमदनगर

२	फलटण	सातारा	१६	लोणी	अहमदनगर
३	म्हसवड	सोलापूर	१७	श्रीरामपूर	अहमदनगर
४	नाझरे	सोलापूर	१८	नेवासा	अहमदनगर
५	महूद	सोलापूर	१९	पाथर्डी	अहमदनगर
६	करमाळा	सोलापूर	२०	शिरुर	पुणे
७	सांगोला	सोलापूर	२१	दौंड	पुणे
८	जुनोनी	सोलापूर	२२	जालना	जालना
९	नातेपुते	सोलापूर	२३	परळी	बीड
१०	जवळा	सोलापूर	२४	धारुर	बीड
११	पिलीव	सोलापूर	२५	मनमाड	नाशिक
१२	ढालगांव	सांगली	२६	सिन्नेर	नाशिक
१४	रशिन	अहमदनगर	२७	नांदगांव	नाशिक
१४	संगमनेर	अहमदनगर	२८	विजापूर	औरंगाबाद

शेळीपासून मिळणा-या दुधाचे उत्पादन:-

सन २००८-०९ मध्ये राज्याचे शेळीपासून मिळणा-या दुधाचे उत्पादन २७७.२४८ हजार मे.टन होते. महाराष्ट्रातील शेळयांचे एका दिवसाचे सरासरी उत्पादन २१९ ग्रॅम्स आहे. राज्यामध्ये उत्पादित होणा-या दुधापैकी एकूण ४ टक्के हिस्सा शेळयांच्या दुधाचा आहे.
महाराष्ट्र राज्यातील दुध उत्पादनाचा तपशिल खालिलप्रमाणे आहे.

अ.क्र.	प्रकार	दुध देणा-या प्राण्यांची संख्या (लाख)	सरासरी दैनंदिन दुध उत्पादन	एकूण दुध उत्पादन (मे.टन)
१	संकरित गायी	११८०	६.५४१	२८१७.१६६
२	गायी (संकरित गायी वगळून)	१९४३	१.५०३	१०६६.२४८
३	म्हैस	२३९५	३.७६८	३२९४.४९५
४	शेळी	३४७५	०.२१९	२७७.२४८
				७४५५.१५७

महाराष्ट्र राज्यातील शेळया-मेढयांचे प्रमुख बाजार

अ.क्र.	बाजार गावांचे नाव	तालुका	जिल्हा	बाजार दिवस
१	रेणापुर	रेणापूर	लातूर	शुक्रवार
२	मुरुड	लातूर	लातूर	मंगळवार
३	खाजगी	उमरगा	उस्मानाबाद	गुरूवार
४	नैकनूर	बीड	बीड	रविवार
५	बार्शी	बार्शी	सोलापूर	शनिवार
६	वैराग	बार्शी	सोलापूर	बुधवार
७	कळंब	कळंब	उस्मानाबाद	सोमवार
८	अणपूर	तुळजापुर	उस्मानाबाद	गुरुवार
९	परांडा	परांडा	उस्मानाबाद	रविवार
१०	पारोदा	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	रविवार
११	भूम	भूम	उस्मानाबाद	गुरूवार
१२	येणपूर	उमरगा	उस्मानाबाद	सोमवार
१३	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	उस्मानाबाद	गुरुवार
१४	जळकोर	तुळजापूर	उस्मानाबाद	शनिवार

राज्यातील शेळी-मेंढी पालन करणा-या सहकारी संस्था:-

महाराष्ट्रात एकण २२५० शेळी-मेंढयांच्या सहकारी संस्था आहेत. त्यांचा तपशिल खालिलप्रमाणे

१. पश्चिम महाराष्ट्र - ४५०

२. मराठवाडा - ३८०

३. विदर्भ - १७०

४. कोकण - २५

५. खानदेश - १२००

एकूण - २२२५

महाराष्ट्र राज्यातील शेळया-मेंढयासाठी कार्यरत असलेल्या अशासकीय संस्था

१. निंबकर अग्रिकल्चर रिसर्च इन्सिटयुट (NARI) फलटण.

२. BAIF डेव्हलपमेंट रिसर्च फॉऊंडेशन उरळीकांचन पुणे.

३. अंतरा, पुणे.

४. BOSCO, ग्रामिण विकास केंद्र, कडेगांव, नगर-पुणे- मार्ग, अहमदनगर.

५. रुरल अग्रिकल्चर रिसर्च इन्सिटयुट नारायणराव (RAIN).

६. कृषी विज्ञान केंद्र बारामती जिल्हा पुणे.

माहिती संकलक : अतुल पगार

स्त्रोत:https://ahd.maharashtra.gov.in/index.php?option=com_content&view=article&id=200&Itemid=138&lang=mr

...अशा आहेत शेळ्यांच्या जाती

1. देशातील जाती ः
2. आकारमानानुसार वर्गीकरण ः
3. शेळ्यांपासून मिळणाऱ्या उत्पादनानुसार शेळ्यांचे प्रकार ः
4. शेळ्यांची वैशिष्ट्ये ः

शेळीपासून मांस, शिंगे व खुरे यांपासून डिंकासारखे पदार्थ, लहान आतड्यापासून शस्त्रक्रियेत टाके घालण्यासाठी दोरा (कॅट गट), हाडांपासून खत, खनिज मिश्रण, कातडीपासून उच्च प्रतीचे चामडे मिळते. काश्मिरी जातीच्या शेळ्यांकडून "पश्मिना' नावाची मऊसूत लोकर मिळते. अंगोरा जातीच्या शेळ्यांपासून "मोहेर' नावाची लोकर मिळते.

देशातील जाती ः

1) हिमालयीन पर्वत रांगा ः (जम्मू-काश्मीर, हिमाचल प्रदेश आणि उत्तरांचल) जाती ः गुड्डी, चेगू आणि चांगाथांगी इ.

2) उत्तर-पश्चिम विभाग ः (हरियाना, पंजाब, राजस्थान, गुजरात, उत्तर प्रदेश आणि मध्य प्रदेशाचे उत्तर - पश्चिम भाग) जाती ः बिटाल, कच्छी, झालवाडी, सुरती, मेहसाणा, गोहिलवाडी, मारवाडी, सिरोही, जखराना, बारबरी, जमनापारी इ.

3) दक्षिण विभाग ः (महाराष्ट्र, कर्नाटक, केरळ, तमिळनाडू, आंध्र प्रदेश आणि मध्य प्रदेशाचे काही भाग) जाती ः उस्मानाबादी, कन्नी अडू, मलबारी, संगमनेरी इ.

4) पूर्व विभाग ः (बिहार, पश्चिम बंगाल, ओरिसा आणि .....भारताचा उत्तर-पूर्व विभाग) जाती ः काळी बंगाली, गंजाम इ.

आकारमानानुसार वर्गीकरण ः

1) मोठ्या आकाराच्या शेळ्या ः जमुनापारी, बिटाल, जखराना, झालवाडी, सिरोही इ.
2) मध्यम आकाराच्या शेळ्या ः मारवाडी, कच्छी, सुरती, बारबरी, मेहसाणा, गोहीलवाडी, कन्नीअडू, मलबारी, संगमनेरी, उस्मानाबादी, गंजाम, चांगाथांगी, चेगू आणि गुड्डी इ.
3) लहान आकाराची शेळी ः काळी बंगाली.

शेळ्यांपासून मिळणाऱ्या उत्पादनानुसार शेळ्यांचे प्रकार ः

1) दूध व मांस (दुहेरी उद्देश) ः जखराना, जमुनापारी, बिटाल, झालवाडी, गोहीलवाडी, मेहसाणा, कच्छी, सिरोही, बारबरी, संगमनेरी, मारवाडी इ.
2) मांसोत्पादनासाठी ः काळी बंगाली, उस्मानाबादी, गंजाम, मलबारी, कन्नीअडू इ.
3) मांस व लोकर उत्पादनासाठी ः चांगाथांगी, चेगू, गुड्डी इ.राज्यांत संगमनेरी व उस्मानाबादी या जाती प्रचलित असल्या तरी खानदेशातील काठेवाडी, खानदेशी, कोकणातील कन्याळ, पाटण तालुक्यातील कुई या जाती दूध व मांसासाठी उत्तम असूनही त्यांचे गुणधर्म निश्चित झालेले नाहीत.
भारतात केल, खागणी, बिरारी, चोरखा, दख्खनी, जौनपुरी, कन्नी, वेलाडू, कोदीवली, मालकणगिरी, नागमेसेहिल, ओरिसा ब्राऊन, पंतजा, पर्बतसर, रामधन, शेखावती, शिंगारी यांसारख्या कितीतरी जाती दुर्लक्षित राहिल्या आहेत.

शेळ्यांची वैशिष्ट्ये ः

अ) या जाती कोणत्याही प्रकारच्या हवामानात तग धरू शकतात.
ब) मुख्य पिकांपासून मिळणाऱ्या उपप्रकारच्या उत्पादनावर शेळ्या सहजगत्या तग धरू शकतात.
क) निकृष्ट प्रकारच्या खाद्याचे, गवताचे आणि अपारंपरिक खाद्याचे दूध, मांस आणि कातडीमध्ये रूपांतर उत्तम पद्धतीने करतात.
ड) शेळ्या सेंद्रिय पद्धतीने पालनास उपयुक्त असून, सर्वसाधारण रोगांना सहजासहजी बळी पडत नाहीत.
इ) शेळ्या दूरवर रानात, डोंगरकपाऱ्यांत चरण्यास जाऊ शकतात, तसेच कमीत कमी भांडवली गुंतवणुकीत व्यवस्थापन करणे सहज शक्य

असते. कोणत्याही वातावरणाशी समरस होण्याची नैसर्गिक क्षमता असल्यामुळे कोणत्याही विशिष्ट प्रकारच्या निवाऱ्याची गरज नसते.

संपर्क ः 02426 - 243455
अखिल भारतीय समन्वित शेळी संशोधन प्रकल्प, महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी

माहिती संकलन: श्री. दत्तात्रय उरमुडे
स्त्रोत: अग्रोवन- ऍग्रो व्हिजन

असे ठेवा करडांचे व्यवस्थापन

1. आरोग्य व्यवस्थापन -
2. करडांची वाढ -
3. वेळीच ओळखा जनावरांतील आजार...
4. प्रतिबंधात्मक उपाययोजना ः

करडांच्या शरीरस्वास्थ्य सुयोग्य राखण्यासाठी सकस आहार, भरपूर व्यायाम आणि काटेकोर सांभाळ महत्वाचा आहे. करडांसाठी कप्पे मोकळे, हवेशीर, उबदार, कोरडे असणे गरजेचे असते. पशूतज्ज्ञांच्याकडून करडांची तपासमीकरून घ्यावी.

करडांच्या वाढीच्या वयाचे साधारण तीन टप्पे असतात. जन्मापासून दोन महिने वय, दोन ते चार महिने वय आणि चार ते सहा महिने वय अशा गटांत करडांची विभागणी योग्य ठरते. महत्त्वाची बाब अशी, की पहिल्या सहा महिन्यांत दर पंधरा दिवसांस करडे सांभाळण्याचे व्यवस्थापन गरजेनुसार बदलावे लागते. जन्मानंतर लगेच शरीरवजनांच्या नोंदीवरून करडे अशक्त आहेत का सशक्त आहेत, याचा अंदाज बांधता येतो. अशक्त करडे पहिले पंधरा दिवस सांभाळावी लागतात. बाह्य वातावरण अतिउष्ण असो किंवा अति थंड असो, करडांच्या कप्प्यात गरजेनुसार पंखे किंवा विद्युत दिवे लावून तापमान नियंत्रित करणे प्रमुख गरजेचे समजावे.करडांच्या कप्प्यात असणारे तापमान 35 ते 38 अंश सेल्सिअस एवढे असावे. कप्प्यात तापमान वाढीस पूरक असल्यास करडांच्या शरीरातील ऊर्जा (शरीर तापमान) बाह्य वातावरणाप्रमाणे बदलून संतुलित राहण्यासाठी खर्ची पडत नाही.

आरोग्य व्यवस्थापन -

करडांच्या कप्प्यातील तापमानाकडे दुर्लक्ष केल्यामुळे मरतुकीचे सत्र सुरू होते. अति थंड बाह्य हवामानास गोठ्यात उबदारपणा, उष्णतामान वाढविण्यासाठी विद्युत दिवे उपयोगी पडतात. अति थंड वातावरणात

आर्द्रतेमुळे करडांचे कप्पे लवकर कोरडे होत नाहीत. लेंड्या, पातळ हगवण किंवा मूत्र यामुळे कप्प्यात ओल राहते; मात्र दिवसातून तीन-चार वेळा जागा बदलून करडे कोरड्याच ठिकाणी राहतील याची काळजी घ्यावी. करडांच्या कप्प्यात गोणपाटाचा वापर केल्यास ओल शोषली जाऊ शकते, जमिनीत चुनखडीचा थोडा वापर ओल शोषण्यास मदतीचा ठरतो. फरशीपेक्षा मुरूम, मातीची धुम्मस केलेली जमीन अधिक गरम असते.बाह्य वातावरणात थंडी असल्यास दुरडीखाली चार-पाच करडे दिवसभर ठेवून काम टाळणारे शेळीपालक सर्वत्र दिसतात. एका दुरडीखाली चार-पाच करडे, म्हणजे मोकळी हवा मिळणे कठीण आणि श्वसनाचे रोग पसरण्यास वाव निर्माण होतो. दुरडीमुळे शरीर हालचाल पूर्ण बंद होते. व्यावसायिक शेळी प्रकल्पावर दुरडीमुळे होणारे सगळे तोटे गांभीर्याने टाळले जाणे आवश्यक ठरते.सतत चार-पाच दिवस पावसाची झड असणाऱ्या भागात करडांच्या सांभाळाचा प्रश्न अधिक क्लिष्ट असतो. ऊब निर्माण करण्यासाठी रात्री व पहाटे स्वतःच्या देखरेखीखाली शेकोट्या कराव्यात.भिजलेल्या शेळ्यांबरोबर करडे ठेवू नयेत.

ऋतू कोणताही असो, करडांना स्वच्छ, निर्जंतुक पाणी द्यावे.बाह्य वातावरणात एकदम झालेला बदल करडांना सहन होऊ शकत नाही अचानक घडणारे बदल करडांच्या शरीरात ताण निर्माण करतात. अशा वेळी रोगजंतू फैलावतात. प्रतिकूल बाह्य वातावरण, रोगाची लागण, कमी झालेली शरीरक्षमता, अशक्तपणा म्हणजे करडांच्या वाढीवर मोठा परिणाम घडविणारी स्थिती निर्माण होते.रोग-जंतू सर्वत्र असतात, निरोगी शरीरातही दडून असतात. उच्च शरीरस्वास्थ्य असल्याने रोगफैलाव घडू शकत नाही; मात्र शरीरावर ताण आला, की ऋतूनुसार अथवा अवकाळी रोगही शरीरावर प्रादुर्भाव करतात.

करडांची वाढ -

दूध पिणाऱ्या करडांस शेळीपासून दूर सांभाळणे गरजेचे असते. पहिल्या पंधरवड्यात चार-पाच वेळा दूध पिण्यासाठी तास-अर्धा तास मातेजवळ ठेवावे. इतर वेळी वेगळ्या कप्प्यात हिंडू द्यावे. व्यायाम नसणारी करडे अपचनास बळी पडतात. करडांच्या कप्प्यात मोकळी जागा असल्यास त्यांना मोकळे फिरणे, उड्या मारणे शक्य होऊ शकेल. दुरडीखाली सतत बंदिस्त झालेली करडे अशक्त आणि दुर्बल राहतात.आज सुदृढ असणारी करडे भविष्यात कोणत्याही कारणाने आजारी पडणार नाहीत, यासाठी त्यांची शरीरक्षमता काही प्रमाणात वाढविता येते. असे उपाय प्रतिबंधात्मक लसीकरणाप्रमाणे उपयुक्त ठरतात. करडांना पावसाची झड सुरू होताच प्रतिजैविकांच्या गोळ्या आणि जीवनसत्त्वांच्या मात्रा देता येतात. असा उपचार शरीर ताण निर्माण होऊ न देण्यास उपयुक्त ठरतो.
करडांत माती चाटणे, परजीवी प्रसार होणे, बाह्य परजीवींचा त्रास असणे, असे प्रकार नेहमीच दिसून येतात. बाह्य परजीवी सुदृढ करडांकडे फिरकत नाहीत. याउलट अशक्त करडे दिवसभर माश्यांच्या प्रादुर्भावाने त्रस्त असतात. वाढीस लागलेल्या करडांना क्षार कमतरता असल्यास ते माती चाटतात आणि यातूनच पोटात जंतही

वाढतात.प्रत्येक करडास जन्मानंतर 15 दिवसांत, तर पुढे दर महिन्यास एकदा जंतनाशन करावे. करडे सहा महिन्यांची वाढेपर्यंत जंतनाशक मात्रा अत्यंत उपयोगी पडतात. बाह्य आणि पोटातील कृमीनाशनामुळे करडांचा शरीर ताण मोठ्या प्रमाणावर कमी होतो.करडांची वाढ जोमाने होण्यासाठी तीन-चार करडे असणाऱ्या शेळीस दूध कमी असू शकते. अशा वेळी करडांना बाहेरून बाटलीने दूध पाजावे. पाने तोडणाऱ्या करडांसाठी कप्प्यात हिरवा लुसलुशीत चारा टांगून ठेवावा. वाढीच्या वयाप्रमाणे कप्प्याची जागा वाढवावी आणि गटवारीनुसार करडे वेगळे करावेत. तीन महिन्यांनंतर नर व मादी करडे वेगळी करावीत, तर खच्चीकरणानंतर नर करडे मांसल बनविता येऊ शकतात.

संपर्क ः 02426 - 243455
अखिल भारतीय समन्वित संगमनेरी शेळी संशोधन प्रकल्प,
महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी, जि. अहमदनगर

वेळीच ओळखा जनावरांतील आजार...

दुधाळ जनावरांतील आजारावर उपचारापेक्षा प्रतिबंधक उपचार महत्त्वाचे आहेत. योग्यवेळी उपाययोजना केल्यास जनावरे आजारापासून दूर राहू शकतात. यासाठी वेळोवेळी पशुवैद्यांकडून जनावरांच्या आरोग्याची तपासणी महत्त्वाची आहे.

आजारी जनावरे शांत बसून राहतात. त्यांची हालचाल मंदावते. चेहरा पडलेला दिसतो. त्वचा निस्तेज होते. केस राठ किंवा उभे राहिलेले दिसतात. त्वचेवरून हात फिरवला असता कोंडा गळतो. शरीराभोवती माश्या घोंघावताना दिसतात. अंगावर बसलेल्या माश्या कातडीच्या हालचालीने अथवा शेपटीने उठवण्याची ताकद जनावरांमध्ये नसते. रोगी जनावरांची नाकपुडी बऱ्याचदा कोरडी आढळते. रवंथ करण्याची प्रक्रिया मंदावते. खाण्या-पिण्याची क्रिया मंदावते किंवा थांबते. दूध उत्पादन किंवा काम करण्याची क्षमता कमी होते. शेण व लघवीमध्ये नेहमीपेक्षा फरक जाणवतो. जनावरे थरथर कापतात. तोंडातून लाळ गळते. नाकातून, डोळ्यांतून पाणी येते. रोगी जनावरांच्या शरीराचे तापमान, श्वसन, हृदयाचे ठोके प्रमाणात नसतात.

प्रतिबंधात्मक उपाययोजना ः

1) योग्य उत्पादनक्षम जनावरांची निवड करावी. जनावरांना आरोग्यदायक, थंडी, ऊन, वारा, पाऊस यांपासून

संरक्षण करणारा निवारा असावा. गोठा व संपूर्ण परिसर नेहमी स्वच्छ ठेवावा. विशेष करून पावसाळ्यात जास्तीची खबरदारी घ्यावी. गोठ्यामध्ये दोन जनावरांत योग्य अंतर ठेवावे.

2) वातावरणातील बदलांचा जनावरांवर ताण येतो, त्यासाठी वेळोवेळी परिस्थितीनुसार व्यवस्थापनात बदल करत जावा. खाद्याच्या गव्हाणी नियमित स्वच्छ पाण्याने धुऊन घ्याव्यात. पाणी पिण्याचा हौद स्वच्छ धुऊन घेऊन त्याला चुना लावावा, त्यामुळे हौदात शेवाळ्याची वाढ होणार नाही. जनावरांच्या शरीराला सर्व अन्नघटक (पिष्टमय पदार्थ, प्रथिने, स्निग्ध पदार्थ, तंतुमय पदार्थ, क्षार व जीवनसत्त्वे) योग्य प्रमाणात उपलब्ध होतील, असा योग्य व संतुलित आहार पुरवावा.

3) दुभत्या जनावरांना मोकाट चरण्यासाठी सोडू नये. मोकाट, मुक्त पद्धतीने जनावरांचे संगोपन करत असताना ते कोणतेही अखाद्य वस्तू किंवा विषारी वनस्पतीचे सेवन करणार नाहीत याकडे लक्ष द्यावे. घटसर्प, फऱ्या, लाळ्या खुरकूत, आंत्रविषार (शेळी व मेंढी) रोगाविरुद्ध नियमित लसीकरण करणे.

4) जंतूंचा प्रादुर्भाव टाळण्यासाठी वर्षातून किमान दोनदा (पावसाळ्यापूर्वी व पावसाळ्यानंतर) जंतनाशक औषधे पाजावीत. पचनसंस्थेचे विकार टाळण्यासाठी एकाच वेळी जास्त खाद्य न देता ते विभागून द्यावे, तसेच फक्त सुका किंवा ओला चारा न देता दोन्ही योग्य प्रमाणात द्यावा. जनावरांच्या अंगावरील व परिसरातील गोचीड, गोमाश्या यांचा प्रादुर्भाव नियंत्रित ठेवावा.

5) धार काढण्यापूर्वी व काढल्यानंतर कास व सड पोटॅशिअम परमँग्नेटच्या पाण्याने स्वच्छ धुऊन कपड्याने पुसून घ्यावी. प्रजननसंस्थेचे विकार टाळण्यासाठी अनुभवी तज्ज्ञांकडून योग्य वेळी तपासणी करून घ्यावी. दुभती जनावरे आटविल्यानंतर प्रत्येक सडात प्रतिजैविके सोडून घ्यावी.

6) गाभण जनावरांचा योग्य सांभाळ करावा, तसेच विताना व विल्यानंतर योग्य ती खबरदारी घ्यावी. वासराच्या जन्मापूर्वीपासूनच त्याच्या संगोपनाकडे लक्ष द्यावे. जनावरांतील विषबाधा टाळण्यासाठी बुरशीयुक्त चारा खाण्यास देऊ नये, तसेच कीटकनाशके, तणनाशके, खते, कोवळी ज्वारी, ज्वारी पिकाचे फुटवे, जवस, गायरानातील विषारी वनस्पती यांचा जनावरांशी संपर्क येणार नाही याची दक्षता घ्यावी. जनावरांना सर्पदंशापासून किंवा इतर प्राणी दंशापासून वाचविण्यासाठी अडचणीच्या ठिकाणी चरण्यास नेऊ नये.

7) वेळीच निदानासाठी, गरज भासल्यास रक्त, रक्तजल, दूध, शेण व मूत्र यांची तपासणी करून घ्यावी, तरीही जनावरास रोग झाल्यास त्वरित पशुवैद्याच्या साह्याने उपचार करून घ्यावेत. फक्त आजारपणातच जनावरांना पशुवैद्याकडे न नेता वेळोवेळी पशुवैद्यकीय डॉक्टरांकडून योग्य पशुसंगोपनाची माहिती घ्यावी.

शेळीपालनातील नोंदवहीचे अनन्यसाधारण महत्त्व

1. नोंदवहीचे महत्त्व व प्रमुख कारणे -
2. विक्री नोंदवही -
3. करडांच्या वजनांची नोंदवही -

4. शेळ्यांच्या वजनांची नोंदवही -
5. शेळी विण्याची नोंदवही -
6. प्रत्येक शेळीबद्दलच्या माहितीची नोंदवही -
7. कळपातील एकूण शेळ्यांची संख्या दर्शविणारी नोंदवही -
8. रोजचा औषधोपचार नोंदवही -
9. मरतूक नोंदवही -

शेळीपालन हा व्यवसाय नफ्यात करावयाचा असेल, तर गोठाबांधणीसाठी कमीत कमी खर्च व स्वतःचा चारा तयार केल्यास हा व्यवसाय उत्तम आहे. शेळीपालनामध्ये वेगवेगळ्या गोष्टींच्या नोंदीसाठी विशेष महत्त्व आहे. शेळीपालनामध्ये तक्त्यांनुसार विविध नोंदी ठेवणे खूप आवश्यक आहे. जर शेळीपालकांनी नोंदी ठेवल्या तर तो शेळीपालन व्यवसाय नफ्यात आल्याशिवाय राहत नाही.
- डॉ. तेजस शेंडे
भारतात शेळीला गरिबांची गाय म्हणतात. विशेषतः ग्रामीण भागातील ७० टक्के गरीब महिला, सुशिक्षित बेरोजगार, अल्पभूधारक, मजूर व भूमिहीन लोक हा व्यवसाय किफायतशीरपणे करतात. भारतात शेळीच्या जवळपास २० जाती आहेत. त्यामध्ये जमुनापारी, सिरोही, सुरती आणि महाराष्ट्रातील उस्मानाबादी व संगमनेरी शेळ्या या जातींना विशेष महत्त्व आहे.

शेळीपालनामध्ये चांगला व सकस चारा उपलब्ध झाल्यास शेळी २ वर्षांत ३ वेळा विते. २ करडे देणाऱ्या शेळ्यांना विशेष महत्त्व आहे. बोकडाच्या मटणासाठी धार्मिक बंधने नाहीत. चांगल्या प्रतीचे मटण, दूध, खत (लेंडीखत) व कातडी इत्यादी उत्पन्न मिळते. शेळीला १२-१५ चौ. फूट जागा व करडास ७-८ चौ. फूट बंदिस्त जागा व २५ चौ. फूट मोकळी जागा आवश्यक असते.

आपल्याला जर शेळीपालन हा व्यवसाय नफ्यात करावयाचा असेल, तर गोठाबांधणीसाठी कमीत कमी खर्च व स्वतःचा चारा तयार केल्यास हा व्यवसाय उत्तम आहे. शेळीपालनामध्ये वेगवेगळ्या गोष्टींच्या नोंदीसाठी विशेष महत्त्व आहे. जर आहाराच्या नोंदी, पिलांच्या नोंदी, गाभणकाळाच्या नोंदी व इतर नोंदी जर आपण ठेवू शकलो नाही तर हे शेळीपालन व्यवसाय तोट्यात नेणारे प्रमुख कारण मानले जाते.

शेळीपालनामध्ये किंवा कोणत्याही पशुपालन व्यवसायामध्ये नोंदवही नसणे ही एक चिंतेची बाब म्हणण्यास काहीही हरकत नाही.

नोंदवहीचे महत्त्व व प्रमुख कारणे -

१) अपेक्षित वंशावळीची मादी व नर ओळखण्याकरिता.
२) शेळी व्यवस्थापनेमध्ये -
- शेळीची उत्पादनक्षमता चाचणी.
- अनुवंश व पैदाशीसाठी नर व मादी निवड.
- औषधोपचार नोंदी.
- शास्त्रोक्त शेळीपालन व प्रक्षेत्र व्यवस्थापन.
३) शेळीपालनातील उत्तम व निकृष्ट शेळ्या निवडून निकृष्ट प्रक्षेत्रामधून काढून टाकणे.
४) जर सर्व नोंदी असतील तर एखाद्या अडचणीवर मात करून शेळीचे उत्पादन वाढविण्यासंबंधी त्वरित निर्णय घेता येतो.
५) शेळीपालनामध्ये पुढे दिलेल्या वेगवेगळ्या तक्त्यांनुसार विविध नोंदी ठेवणे खूप आवश्यक आहे. जर पुढे दिल्याप्रमाणे शेळीपालकांनी नोंदी

ठेवल्या, तर तो शेळीपालन व्यवसाय नफ्यात आल्याशिवाय राहत नाही.

विक्री नोंदवही -

विक्रीची तारीख ---- जनावराचा बिल्ला क्रमांक ---- विक्री वेळेस वय ---- विक्री वेळेसचे वजन ---- विक्री किंमत ---- कोणाला विकले ---- कापण्यासाठी/ पैदाशीसाठी

करडांच्या वजनांची नोंदवही -

करडाचा बिल्ला क्रमांक ---- नर/मादी ---- करडाची जन्मतारीख ---- जन्मतः वजन ---- वजनाची तारीख ---- वजन (कि.ग्रॅ.) ---- शेरा

शेळ्यांच्या वजनांची नोंदवही -

शेळीचा बिल्ला क्रमांक ---- वजनाची तारीख ---- वजन (कि.ग्रॅ.) ---- वजन वाढ/घट ---- शेरा

शेळी विण्याची नोंदवही -

शेळीचा बिल्ला क्रमांक ---- संकराची तारीख ---- वापरलेला बोकड बिल्ला क्र./नाव ---- शेळी गाभ गेली का? होय/नाही ---- शेळी व्यायल्याची तारीख ---- करडांची संख्या ---- करडांचा बिल्ला ---- करडाचे वजन ---- शेरा
---- ---- ---- ---- ---- नर ---- मादी ---- एकूण ---- क्रमांक/नाव/वर्णन ---- जन्मतः ---- ३ रा महिना ---- ६ वा महिना ---- १ वर्ष ----

प्रत्येक शेळीबद्दलच्या माहितीची नोंदवही -

शेळीचा बिल्ला क्रमांक ---- शेळीचे वर्णन ---- जन्मतारीख/ विकत घेतेवेळचे (अंदाजे) वय ---- खरेदी तारीख (खरेदी केली असल्यास) ---- शेळीचा जन्मप्रकार एक/ जुळे/ तिळे ---- शेळीची जात ---- शेळी वंशावळ ---- शेळीच्या विण्याच्या तारखा ---- शेरा
---- ---- ---- ---- ---- ---- आई ---- बाप ---- दिनांक ---- शेळी व्यायली गाभाडली ---- एकूण करडांची संख्या
---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- ---- नर ---- मादी ---- एकूण ----

कळपातील एकूण शेळ्यांची संख्या दर्शविणारी नोंदवही -

सुरवातीची संख्या ---- संख्येत वाढ व कारणे ---- संख्येत घट व कारणे ---- दिवसअखेर जनावरे
प्रौढ ---- करडे ---- एकूण ---- नवीन जन्मलेली करडे ---- नवीन खरेदी ---- ---- प्रौढ ---- करडे ---- एकूण
नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या ---- नर ---- माद्या

रोजचा औषधोपचार नोंदवही -

तारीख ---- बिल्ला क्रमांक ---- लक्षणे ---- उपचार

मरतूक नोंदवही -

जनावराचा बिल्ला क्रमांक ---- मृत्यूची तारीख ---- मृत्यूचे कारण

डॉ. तेजस शेंडे, ९९७०८३२१०५
(लेखक पशू अनुवंश व पशुपैदास विभाग, क्रा. ना. पा. पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, शिरवळ येथे सहायक प्राध्यापक आहेत.)

थंडीत करडांची काळजी कशी घ्यावी?

जन्मानंतर लगेच शरीर वजनाच्या नोंदीवरून करडे अशक्त आहेत का सशक्त आहेत, याचा अंदाज बांधता येतो. गोठ्यामध्ये करडांच्या कप्प्यातील तापमानाकडे दुर्लक्ष केल्यामुळे मरतुकीचे सत्र सुरू होते. अति थंड बाह्य हवामानास गोठ्यात उबदारपणा, उष्णतामान वाढविण्यासाठी विद्युत दिवे उपयोगी पडतात. अति थंड वातावरणात आर्द्रतेमुळे करडांचे कप्पे लवकर कोरडे होत नाहीत. लेंड्या, पातळ हगवण किंवा मूत्र यामुळे कप्प्यात ओल राहते; मात्र दिवसातून तीन-चार वेळा जागा बदलून करडे कोरड्याच ठिकाणी राहतील याची काळजी घ्यावी. करडांच्या कप्प्यात गोणपाटाचा वापर केल्यास ओल शोषली जाऊ शकते, जमिनीत चुनखडीचा थोडा वापर ओल शोषण्यास मदतीचा ठरतो. फरशीपेक्षा मुरूम, मातीची धुम्मस केलेली जमीन अधिक गरम असते. एका दुरडीखाली चार-पाच करडे, म्हणजे मोकळी हवा मिळणे कठीण आणि श्वसनाचे रोग पसरण्यास वाव निर्माण होतो. दुरडीमुळे शरीर हालचाल पूर्ण बंद होते. तीन-चार करडे असणाऱ्या शेळीस दूध कमी असू शकते. अशा वेळी करडांना बाहेरून बाटलीने दूध पाजावे. पाने तोडणाऱ्या करडांसाठी कप्प्यात हिरवा लुसलुशीत चारा टांगून ठेवावा. वाढीच्या वयाप्रमाणे कप्प्याची जागा वाढवावी आणि गटवारीनुसार करडे वेगळे करावेत. तीन महिन्यांनंतर नर व मादी करडे वेगळी करावीत. अशक्तपणा आलेल्या करडांसाठी पशुवैद्यकाची मदत आणि उपचार आवश्यक असतात.

संपर्क - 02426- 243455
संगमनेरी संशोधन योजना,
महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी

एस. जी. जमदाडे, मल्हारपेठ, जि. सातारा
माहिती संदर्भ : ॲग्रोवन

जोडधंद्यासाठी शेळी व मेंढीची कोणती जात निवडावी?

नरांचे नियोजन कसे करावे?

1. उस्मानामाबादी शेळी -
2. संगमनेरी शेळी -
3. माडग्याळ मेंढी -
4. पैदाशीसाठी नराची निवड -

राज्यातील शेळ्या व मेंढ्यांच्या जातींचा विचार करता उस्मानाबादी ही मांसासाठी उपयुक्त असलेली आणि संगमनेरी ही मांस व दुधासाठी उपयुक्त असलेली शेळीची जात आहे. मेंढ्यांमध्ये लोकर व मांसोत्पादनासाठी दख्खनी मेंढी आणि फक्त मांसासाठी मडग्याळ मेंढी फायदेशीर आहे. या सर्व जाती महाराष्ट्रातील दुष्काळप्रवण भागांत अत्यंत कमी व निकृष्ट प्रतीच्या चाऱ्यावर तग धरून राहतातच, शिवाय त्यांची रोगप्रतिकारक क्षमताही चांगली आहे.

उस्मानामाबादी शेळी -

या शेळीत जुळी करडे देण्याचे प्रमाण 60 टक्के आहे. निवड पद्धतीने जुळी करडे देणाऱ्या शेळ्या निवडाव्यात. ही जात मटणासाठी चांगली आहे.

संगमनेरी शेळी -

या शेळ्या रंगाने पांढऱ्या किंवा पांढरट तपकिरी असतात. या शेळीत जुळी करडे देण्याचे प्रमाण 40 ते 50 टक्के आहे. ही जात दूध आणि मांसासाठी वापरली जाते.

माडग्याळ मेंढी -

या मेंढीची शरीरवाढ चांगली आहे. मेंढीच्या कोकराचे जन्मतः वजन तीन ते पाच किलो असते. तीन महिने वयाच्या वेळचे वजन 22 किलो होते. पूर्ण वाढ झालेल्या मेंढीचे वजन 45 ते 50 किलो इतके असते. या मेंढ्याच्या अंगावर लोकर कमी असते.

पैदाशीसाठी नराची निवड -

नर हा कळपातील सुदृढ व त्या त्या जातीचे गुणधर्म दर्शविणारा असावा. पैदाशीचा नर चपळ असावा. पैदाशीचा नर निवडताना दोन जुळ्या नरांतील एक चांगला नर निवडावा, म्हणजे पुढील पिढ्यांत जुळे व तिळे करडे देण्याचे प्रमाण वाढते. पैदाशीच्या नराची प्रजोत्पादन क्षमता चांगली असावी, जेणेकरून एका दिवशी जास्तीत जास्त माद्यांना गर्भधारणा करण्यास तो सक्षम ठरेल. नराचे अंडकोश मोठे व पोटाला चिकटलेले असावे. पैदाशीचा नर उंच, लांब, भरदार छाती असणारा व मानेवर आयाळ असणारा असावा. पैदाशीच्या नरात कोणतेही शारीरिक व्यंग नसावे. पैदाशीचा नर जातिवंत माता-पित्यापासून झालेला असावा. नर निवडताना दीड ते दोन वर्षांचा निवडावा. पैदाशीचा नर निवडताना जातीशी साधर्म्य असणारा, दीड ते दोन वर्षे वयाचा, जुळ्यांतील एक असणारा, सुदृढ, उत्तम प्रजोत्पादन क्षमता असणारा निवडावा, म्हणजे

त्याच्यापासून जन्माला येणारी पुढील पिढी चांगल्या गुणवत्तेची होईल. साधारणपणे दीड ते दोन वर्षांच्या नराला 30 शेळ्या / मेंढ्यांच्या पैदाशीला वापरावे. दर दोन वर्षांनी नर बदलावा. हा बदल करताना शक्यतो दुसरा नर लांब अंतरावरून आणावा, म्हणजे सकुळ प्रजननास आळा बसून वाईट परिणाम होणार नाहीत.

संपर्क -
1) 02426 - 243455
वरिष्ठ शास्त्रज्ञ, संगमनेरी शेळी संशोधन योजना
2) 02426 - 294225
सर्वसमावेशक दख्खनी मेंढी प्रकल्प,
महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी

संदीप गाढे, नांदेड, वसंत शेळके, संगमनेर, जि. नगर
माहिती संदर्भ : ॲग्रोवन

शेळ्या-मेंढ्यांतील आंत्रविषार रोगाचे नियंत्रण कसे करावे?

1. आंत्रविषार आजार
2. उपचार -

आंत्रविषार आजार

पशुवैद्यक व पशुविज्ञान महाविद्यालय, परभणी येथील तज्ज्ञ डॉ. मीरा साखरे यांनी दिलेली माहिती - कडक उन्हाळ्यानंतर पावसाळा सुरू होऊन कोवळे गवत जास्त प्रमाणात दिसून येते. हे कोवळे गवत शेळ्या-मेंढ्यांनी भरपूर खाल्ल्यामुळे आंत्रविषार आजार होतो. लहान कोकरांना, करडांना जास्त दूध पाजणे. अतिकर्बयुक्त पदार्थ म्हणजे मका, गहू, ज्वारी इ. जास्त प्रमाणात खाण्यात आल्यास याची लक्षणे दिसतात.

या आजाराची लक्षणे म्हणजे करडे, कोकरे निस्तेज दिसतात, दूध पीत नाहीत, सुस्त, एका जागेवर बसून राहतात. पातळ हिरव्या रंगाची संडास होते. तोंडास फेस येतो. बाधित पिल्ले हवेत उडी मारून जमिनीवर पडतात. चक्कर येते. मोठ्या शेळ्या-मेंढ्या 24 तासांपर्यंत राहतात. त्यांच्यामध्ये तोंडातून फेस येणे, लाल येणे, अडखळत चालणे, दात खाणे, तोल जाणे, गोल फिरणे, श्वासोच्छ्वासास त्रास होणे आणि शेवटच्या टप्प्यात पोटफुगी, जुलाब ही लक्षणे आढळून येतात.

उपचार -

अल्प मुदतीचा आजार असल्यामुळे प्रभावी उपचारपद्धती नाही, पण पशुवैद्यकांच्या सल्ल्याप्रमाणे प्रतिजैविके द्यावीत, त्यामुळे पोटातील विष शोषण्याचे प्रमाण कमी होते व जिवाणूंची वाढ होणे थांबते. कोवळे, लुसलुशीत हिरवे गवत जास्त प्रमाणात खाऊ घालू नये. लहान करडांना, कोकरांना गरजेपेक्षा जास्त दूध पाजू नये. अतिकर्बयुक्त पदार्थ (ज्वारी, मका इ.) जास्त प्रमाणात खाऊ घालू नये. गाभण शेळ्या-मेंढ्यांना पशुतज्ज्ञांकडून योग्य कालावधीत आंत्रविषार लसीकरण करून घ्यावे. संपर्क - डॉ. साखरे - 9423759490

बोअर शेळीपालनाबाबत तांत्रिक माहिती कोठे मिळेल?

क्रांतिसिंह नाना पाटील पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, शिरवळ, जि. सातारा येथील तज्ज्ञ डॉ. तेजस शेंडे यांनी दिलेली माहिती ः

1) बोअर ही शेळ्यांमध्ये सर्वांत जास्त वाढीचा वेग असणारी जात आहे. आपल्याकडील वातावरणामध्ये ही जात चांगल्या प्रकारे वाढते. विल्यानंतरचे लहान नर करडाचे वजन 3 किलो, तर मादी करडाचे वजन 2.5 किलो असते. सात महिन्यांच्या नराचे वजन 40 ते 50 किलो आणि मादीचे वजन 45 ते 50 किलो होते.

2) चांगले खाद्य आणि आरोग्य व्यवस्थापन असेल, तर पहिल्या 12 महिन्यांत दररोज वाढीचा वेग 200 ग्रॅम असतो. त्यानंतर 270 दिवसांच्या दरम्यान 250 ग्रॅम प्रति दिन असा वाढीचा वेग असतो.

3) या शेळीचा गाभण काळ 148 ते 150 दिवसांचा असतो. 50 टक्के शेळ्या दोन करडे देतात.

या शेळ्यांची वाढ जास्त असल्याने त्यांच्या वजन वाढीच्या प्रमाणात खाद्य द्यावे लागते. खाद्यामध्ये एक भाग सुका चारा, दोन भाग ओला चारा आणि खुराकही द्यावा लागतो.

4) शेळ्यांना पावसाळ्यापूर्वी घटसर्प, ब्रुसेला, लाळ्या खुरकूत, पीपीआर या रोगांच्या नियंत्रणासाठी लसीकरण करणे आवश्यक असते. लसीकरण पावसाच्या अगोदर करावे.

5) व्यवस्थापन चांगले असेल, तर बोअर जातीच्या शेळ्यांचे जिवंत वजनाच्या 50 टक्क्यांपर्यंत खाण्यायोग्य मटण मिळते.

संपर्क - डॉ. तेजस शेंडे - ९९७०८३२१०५

शेळी व मेंढीची कोणती जात निवडावी?

विकास आटोळे, देवळा, जि.नाशिक

राज्यातील शेळ्या व मेंढ्यांच्या जातींचा विचार करता उस्मानाबादी ही मांसासाठी उपयुक्त असलेली आणि संगमनेरी ही मांस व दुधासाठी उपयुक्त असलेली शेळीची जात आहे. मेंढ्यांमध्ये लोकर व मांसोत्पादनासाठी दख्खनी मेंढी आणि फक्त मांसासाठी मडग्याळ मेंढी फायदेशीर आहे. या सर्व जाती महाराष्ट्रातील दुष्काळप्रवण भागात अत्यंत कमी व निकृष्ट प्रतीच्या चाऱ्यावर तग धरून राहतातच, शिवाय त्यांची रोगप्रतिकारकक्षमताही चांगली आहे.

1) उस्मानामाबादी शेळी - या शेळीत जुळी करडे देण्याचे प्रमाण 60 टक्के आहे. निवड पद्धतीने जुळी करडे देणाऱ्या शेळ्या निवडाव्यात. ही जात मटणासाठी चांगली आहे.

2) संगमनेरी शेळी - या शेळ्या रंगाने पांढऱ्या किंवा पांढरट तपकिरी असतात. या शेळीत जुळी करडे देण्याचे प्रमाण 40 ते 50 टक्के आहे. ही जात दूध आणि मांसासाठी वापरली जाते.

3) माडग्याळ मेंढी- या मेंढीची शरीरवाढ चांगली आहे. मेंढीच्या कोकराचे जन्मतः वजन तीन ते पाच किलो असते. तीन महिने वयाच्या वेळचे वजन 22 किलो होते. पूर्ण वाढ झालेल्या मेंढीचे वजन 45 ते 50 किलो इतके असते. या मेंढ्याच्या अंगावर लोकर कमी असते.

संपर्क -

1) 02426 - 243455

वरिष्ठ शास्त्रज्ञ, संगमनेरी शेळी संशोधन योजना

2) 02426 - 294225

सर्वसमावेशक दख्खनी मेंढी प्रकल्प, महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी.

शेळ्यांची निवड कशी करावी?

महेश गावडे, विटा, जि. सांगली.

किफायतशीर शेळी व्यवसायाच्या यशाचा पाया म्हणजे त्यांची पैदास; आणि पैदाशीमध्ये मोलाचा वाटा असतो तो कळपातील पैदाशीच्या नराचा. म्हणूनच 50 माद्यांच्या निवडीपेक्षा एका पैदाशीच्या नराची निवड अत्यंत महत्त्वाची असते. राज्यातील शेळ्यांच्या जातींचा विचार करता उस्मानाबादी ही मांसासाठी उपयुक्त असलेली आणि संगमनेरी ही मांस व दुधासाठी उपयुक्त असलेली जात आहे.

पैदाशीसाठी नराची निवड -

1) नर हा कळपातील सुदृढ आणि जातीचे गुणधर्म दर्शविणारा असावा. 2) पैदाशीचा नर चपळ असावा. 3) पैदाशीचा नर निवडताना दोन जुळ्या नरांतील एक चांगला नर निवडावा, म्हणजे पुढील पिढ्यांत जुळी व तिळी करडे देण्याचे प्रमाण वाढते. 4) पैदाशीच्या नराची प्रजोत्पादन क्षमता चांगली असावी. 5) पैदाशीचा नर उंच, लांब, भरदार छाती असणारा व मानेवर आयाळ असणारा असावा. 6) पैदाशीच्या नरात कोणतेही शारीरिक व्यंग नसावे. 7) पैदाशीचा नर जातिवंत माता-पित्यांपासून झालेला असावा. 8) पैदाशीचा नर निवडताना जातीशी साधर्म्य असणारा, दीड ते दोन वर्षे वयाचा, जुळ्यांतील एक असणारा, सुदृढ, उत्तम प्रजोत्पादन क्षमता असणारा निवडावा, म्हणजे त्याच्यापासून जन्माला येणारी पुढील पिढी चांगल्या गुणवत्तेची होईल.

संपर्क - 02426 - 243455

संगमनेरी शेळी संशोधन योजना,

महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी, जि. नगर.

शेळीपालनासाठी कोणत्या जाती निवडाव्यात?

उस्मानाबादी शेळी मांस उत्पादनासाठी, तर संगमनेरी शेळी दूध आणि मांसासाठी चांगली आहे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील विविध तालुक्यांतील स्थानिक शेळी कळपातून सर्वेक्षण करून कोकण कन्याळ ही नवीन सुधारित जात डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठाने विकसित केली आहे.

ही जात मांसउत्पादनासाठी चांगली आहे. एक ते दीड वर्षाच्या बोकडाच्या मटणाचा उतारा 53 टक्के आहे. एका वर्षामध्ये या जातीच्या नराचे 25 किलो आणि मादीचे 21 किलो वजन भरते. करडाचे तीन महिन्यांच्या वाढीपर्यंतचे वजन नऊ किलो, तर सहा महिने वाढीचे वजन 14 ते 15 किलो असते. पूर्ण वाढ झालेल्या बोकडाचे सरासरी 50 किलो, तर शेळीचे वजन 32 किलोंपर्यंत भरते. ही शेळी 11 व्या महिन्यात प्रजननक्षम होऊन माजावर येते आणि 17 व्या महिन्यात पहिले वेत देते. जुळे देण्याचे प्रमाण 40 टक्के आहे. दोन वेतांतील अंतर आठ महिने असून, शेळी दोन वर्षांत तीन वेत देते. प्रत्येक वेतामध्ये साठ लिटर दूध देते. दुधाचा कालावधी 97 दिवसांचा आहे. भाकड काळ हा 84 दिवसांचा आहे. ही जात स्थानिक जातीपेक्षा काटक आहे.

दूध उत्पादनासाठी शेळी निवडताना : शेळ्यांचे डोळे पाणीदार व तेजस्वी असावेत. छाती रुंद, भरदार असावी व मान लांब व उंच असावी. कास मोठी, दोन्ही सडांची लांबी सारखी असावी. कास दोन्ही पायांच्या मध्ये किंचित मागच्या बाजूला उंचावलेली असावी.

मांस उत्पादनासाठी उस्मानाबादी शेळ्या निवडताना : सरासरी वजनापेक्षा (35 ते 40 कि. ग्रॅ.) थोडे जास्त वजन असणाऱ्या शेळ्या निवडाव्यात. या शेळ्यांचे पाय सरळ, मजबूत व दोन पायांत भरपूर अंतर असावे. पाठ सरळ व रुंद असावी. छाती भरदार व रुंद असावी.

संपर्क - 02358- 280558

कृषी तंत्रज्ञान माहिती केंद्र,

डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली.
संपर्क - 02426 - 243362, 243455
संगमनेरी शेळीसुधार योजना,
महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी.

शेळ्यांच्या प्रजननावर द्या लक्ष

शेळीपालन करताना शेळीच्या जातीची निवड, शेळी आणि करडांचे व्यवस्थापन, त्यांना होणारे आजार आणि त्यावरील उपचार तसेच व्यवसायाचे अर्थशास्त्र याबाबत माहिती असणे आवश्यक आहे.

1) शेळीपालन व्यवसायामध्ये प्रजनन व्यवस्थापन फार महत्त्वाचे आहे. शेळीचे किमान वय 8 ते 10 महिन्यांत 30 किलो झाले पाहिजे. या वेळेस शेळी पहिला माज दाखवतात; परंतु पहिले दोन माज रेतन न करता सोडून द्यावेत. तिसऱ्या माजास रेतन करावे.

2) शेळी अस्वस्थ होणे, सतत ओरडणे, शेपटी हलवणे, खाद्ये खाणे कमी करणे, योनी मार्गात चिकट स्राव दिसून येणे ही शेळीमधील माजाची लक्षणे आढळून येतात.

3) शेळीतील माजाचे चक्र दर 21 दिवसांनी येते. माजाचा कालावधी 30 ते 36 तास असतो. असे निदर्शनास आलेले आहे, की शेळीमधील स्त्रीबीज 24 ते 30 तासांत माज सुरू झाल्यानंतर होत असते. या करिता शेळीस या कालावधीमध्ये किमान दोन वेळेस रेतन करावे.

4) 25 शेळ्यांकरिता 1 नर असावा. शेळीमध्ये दोन वर्षांला तीन वेत घेतल्यास शेळीपालन व्यवसाय जास्त फायदेशीर ठरू शकतो.

5) माजाची तारीख, रेतन झालेली तारीख व इतर सर्व प्रजनन विषयी नोंदी ठेवाव्यात.

6) रेतन केल्यानंतर दोन पुढील माजाची काळजीपूर्वक पाहणी करणे, माज दिसून आला नाही तर गाभण असण्याची शक्यता असते. वजन वाढणे व इतर लक्षणांवरून गाभणची खात्री करून घ्यावी.

7) वेळोवेळी पशुवैद्यकाकडून तपासणी करून घ्यावी. त्यानुसार शेळी गाभण असल्याची खात्री करून घ्यावी.

8) शेळीचा गाभण काळ 150 दिवस असतो.

9) गाभण शेळ्यांचे व्यवस्थापन वेगळे करावे. गाभण शेळ्यांना संतुलित आहार, हिरवा व वाळलेला चारा, स्वच्छ पाण्याचा वेळेवर पुरवठा करावा. वेळोवेळी आरोग्याची काळजी घ्यावी. योग्य काळजी घेतल्याने सशक्त करडे जन्मतात.

10) शेळी व करडांना औषध उपचार तज्ज्ञांच्या सल्ल्यानेच करावा.

नवजात करडांचे संगोपन

1) नवजात करडास शेळी स्वतः चाटून स्वच्छ करते, त्याचे दोन फायदे असतात, त्यामुळे करडांचे रक्ताभिसरण वाढत असते; शेळीने चाटून स्वच्छ न केल्यास पिलांचे अंग स्वच्छ, खरखरीत कापडाने स्वच्छ करावे. नाकातील व तोंडातील चिकट स्राव काढावा, त्यामुळे करडांना श्वास घेण्यास सोपे जाते. खुरांवर वाढलेला पिवळा भाग हळूच खरडून काढावा, जेणेकरून करडांना ताठ उभे राहता येईल.

2) करडांना उभे राहण्यास मदत करावी. करडे उभे राहिल्यानंतर शेळीच्या सडाला तोंड लावून दूध पिण्याचे प्रयत्न करते की नाही ते पाहावे. नाही तर दूध पिण्यास शिकवावे. पिलू जन्मल्यानंतर अर्धा तासाच्या आत शेळीचे दूध म्हणजे चीक पाजणे आवश्यक असते, यामुळे करडांची रोगप्रतिकारक्षमता वाढत असते आणि करडांची पचनसंस्था व पचनमार्ग साफ होतो.

3) पहिल्या आठवड्यात करडाच्या वजनाच्या दहा टक्के एवढे दूध चार- पाच वेळेस विभागून पाजावे. आवश्यकतेपेक्षा जास्त दूध पाजू नये, नाही तर अपचन होऊन हगवण वाढते. करडे जन्मल्यानंतर त्याचे वजन करून नोंद करून घ्यावी.

4) जन्मल्यानंतर पाच-सात दिवस शेळी व करडे एकत्र ठेवावीत. रोज त्यांना वजनाच्या दहा टक्के दूध तीन- चार वेळा विभागून पाजावे.

शेळीच्या पाण्याची व्यवस्था/ भांडे उंचीवर असावे, जेणेकरून करडे पाण्यात पडणार नाहीत, याची काळजी घेता येते.

5) साधारणपणे 65- 70 दिवसांपासून करडांचे दूध कमी करत 90 दिवसांपर्यंत पूर्णपणे बंद करावे आणि शेळीपासून पूर्णपणे वेगळे करावे. करडांना वयाच्या 30 ते 40 दिवसांपासून मऊ, लुसलुशीत चारा देण्यास सुरवात करावी, जेणेकरून चारा खाण्याची सवय होऊ लागते.

6) करडांची निरोगी व झपाट्याने वाढ करण्यासाठी त्यांना आवश्यक औषधी, सकस आहार इ.कडे बारकाईने लक्ष द्यावे. खनिज क्षारांचा पुरवठा करण्यासाठी खनिज विटा टांगून ठेवाव्यात.

7) करडांच्या गोठ्यात अनावश्यक गर्दी होणार नाही, याची काळजी घ्यावी. गोठ्याची नियमित स्वच्छता करावी.

8) करडे पाच महिन्यांच्या नंतरच विक्रीसाठी काढावीत, कारण या वयानंतर करडांची वाढ झपाट्याने होते व जास्त नफा मिळतो.

9) पशुवैद्यकाच्या सल्ल्याने लसीकरण करावे.

संपर्क - डॉ. अनिल पाटील - 7588062556

(लेखक नागपूर पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, नागपूर येथे पशुप्रजननशास्त्र विभागात कार्यरत आहेत)